

5. Egyesületi élet

A következőkben vázlatos képet kívánunk adni a helyi társadalom szervezésének talán legfontosabb területéről, a kor román egyesületi életéről. Az áttekintő jelleg természetesen nem a kérdés másodrendű jellegét, hanem – talán paradox módon – éppen annak súlyát jelzi, s azzal indokolnánk, hogy mind magyar összefoglalókban, mind román helytörténeti monográfiákban illetve különböző tanulmányokban bővebben olvashatunk az egyesületek működéséről. A magunk részéről nem is a szervezeti kérdésekkel, rendezvényeik, akcióik adatolásával kívánunk foglalkozni, hanem azt kívánjuk fölillantani, hogyan jelenik meg kohéziós és mentalitásformáló szerepük, hivatásuk a korabeli sajtóban.

Az egyesületek, helyi önszerveződések korszakos jelentősége csendült ki Ion Becineagának a Színházi Alapszerzési Társulat 1875-ös, resicabányai közgyűlésén elhangzott beszédéből: „A sokaságtól elszigetelt ember testileg-lelkileg megsemmisül, ahol a tömeg híján van a fegyelmezett egyesüléseknek, ott gyorsan föllép a fölbomlás, és az egyének magukban elvesznek.” Ezért – folytatta a szónok –, aki nem küzd az egyesülési szabadságért, az úgymond

a civilizáció, az emberiség ellensége. A románok specifikumát emellett az adja, hogy az ő kulturális egyesületeik kizárólag nemzetiek lehetnek, erre tanítja őket minden művelt nép példája, a londoni egyetem, a francia akadémia, a poroszok és a magyarok intézményei. A románság nemzettudata ugyanis a fölszólaló szerint igen gyöngé, s erősítése éppen az egyesületektől várható. Éppen ez a „fényes közgyűlés” bizonyítja – zárta szavait –, hogy az egyesületi szellem már átjárta a románokat.²²³

Elsőként természetesen a két „országos”, össznemzeti kulturális egyesületet, az ASTRÁ-t (1861) és a Román Színházi Alap-szerzési Társulatot (1870) kell megemlítenünk. Művelődésszervező tevékenységükkel, központi akcióikkal, kiadványaikkal és nemzeti közadakozások szervezésével általában, helyi szervezeteikkel pedig az adott településen jelentős mértékben hozzájárultak a románság összetartozásának, nemzeti kultúrájának erősítéséhez. Közgyűléseik fölpezsdítették a vendéglátó település közéletét, ezért több alkalommal a román etnikum peremterületein, az – úgymond – romanizmustól elszakadó vidékeken rendezték őket, mint például a színházi egyesület 1872-es összejövetelét Szatmárnémetiben. Már az előzetes sajtóhíradások is hangsúlyozták, hogy ez az első román nemzeti gyűlés ezen a vidéken, s hogy a lakosság ezért óriási lelkesedéssel várja a nagy eseményt. A gyűlés előestéjén a *Familia* a következő lelkes szavakkal tudósított: „A színház, amely arra hivatott, hogy mindenhol terjessze a világosságot és a nyelv szeretetét, most lehetőséget nyújt arra, hogy az itteni magisztrátus termében első alkalommal román szavak hangozzanak el”, hogy – úgymond – megölelhessék egymást a távoli testvérek, akik azonban egyek érzésekben és törekvésekben.²²⁴

Az ASTRA működése egészében sikeres volt, bár elkötelezettjei, s főleg a vezetőség időről időre közönnyel, az áldozatkészség hiányával vádolta az intelligenciát,²²⁵ másrészt olvashatunk olyan írásokat, amelyek szerint az Egyesület elbürokratizálódott, szakmailag tehetetlen, elképzelései rendre papíron maradnak, nem talál kapcsolatot a néppel, sőt egyesek a vezetőség kontraszelektív

választását is szóvá tették.²²⁶ A színházi társulat, miután szülőatyja, Iosif Vulcan elsőszámú nemzeti ügyé emelte a gyűjtést, szintén szépen gyarapodott. Vulcan a nemzeti múlt megismerésének, a nemzettudat és a hazafias érzület elsőszámú iskolájának nevezte a nemzeti nyelvű színházat, melynek a legméltóbb környezetben, Brassóban kell fölépülnie, ám nyaranta a vidéki városokat és falvakat fogja járni. A kezdeti általános fölbuzdulás jellemző példája volt a pesti román tanulóifjúság határozata, mely szerint bizottságot alapítanak, mely a vakáció alatt járni fogja a városokat és falvakat, hogy fölvilágosítsa és megnyerje a népet a színházi és a jogakadémiai alap támogatására. Későbbi fölhívásukban a példa követésére szólították föl a többi oktatási intézmény diákságát is. (A kezdeményezés további sorsáról nincsenek információink.)²²⁷ A század végére azonban világossá vált, hogy az általános szegénység közepette a román társadalom nem képes egy kőszínház fölépítésére: a szászvárosi lap is elismerte például, hogy a nép szegény, nemhogy a színház nem épülhet föl, de a Társulat vezetősége filléres gondokkal küzd, a gyér támogatás miatt a közgyűlést sem tudja mindig megtartani, az az évit is a csak a brassói intelligencia áldozatkészségének köszönhetően sikerült megrendezni – mint ahogy Brassóból egyébként is egyre több örvendetes hír érkezik (aligha véletlen, hogy ez a közgyűlés döntött a Bizottság Pestről Brassóba történő áthelyezéséről). Ezért azután az 1903-as szászsebesi közgyűlés határozata értelmében a Társulat ezután vándortársulat fönntartására, a színészképzés támogatására, drámaíró pályázatok kiírására, a közönség érdeklődésének erősítésére szorítkozott.²²⁸ A román színjátszást változatlanul a vándortársulatok és a helyi műkedvelő csoportok tartották fenn, a Társulat hathatós támogatásával. A helyi sajtó mindig lelkes szavakkal tudatosította ezeknek a közösségi alkalmaknak a nemzetformáló erejét, így például a szászvárosi iparsegédék egy előadását méltatva: „Az itteni román közönség arcáról, amely közönségnek nincs alkalma arra, hogy román színelőadásokban gyönyörködjék, le lehetett olvasni a megelégedést afölött, hogy

derék iparossegédeink milyen fokon tudták teljesíteni tudatosan vállalt kötelességüket.” Az érem másik oldala, hogy a helyi jobb társaság csak kis számban jelent meg, de még a jegyet sem vették meg, holott a bevétel az iparos segédegylet alapítását szolgálta.²²⁹ 1906-ban 139 településen tartottak műkedvelő előadást, főként Zaharie Bârsan, a Társulat volt ösztöndíjasa fáradozásainak köszönhetően. Az amatőr színjátszás nemzetépítő szerepére hozott korai példát a *Federațiunea* egyik levelezője: mikor az ötvenes évek végén Nagyszebenben járt, a germanizmus szelleme lengte be a várost, számos román családban is németül beszéltek otthon. A román jogakadémiai ifjak színielőadása azonban, mely a városi ifjú hölgyek bevonásával, kiejtésük, nyelvtani ismereteik csiszolásával járt együtt, lassan kiszorította a németet ezekből a házakból.²³⁰ Egy esetben amatőr csoportnak sikerült bejegyzett egyesületté válnia: 1885-ben hivatalosan megalakult a fogarasi *Progresul* (Haladás) műkedvelő színtársulat, „melynek célja: a műveltség terjesztése az esztétikus ízlés, nemes és erkölcsös érzelmek ébresztése színielőadások rendezése által”, ám a körülményektől függően az ének- és zenekultúra fejlesztését is zászlajára írta. Az egylet évente egy-két előadást tartott; emellett valóban alapított egy vegyeskart, mely templomi szolgálatot is ellátott, több hangversenyt adott, később azonban elfogytak a férfiak, s így megszűnt. A kilencvenes években a *Progresul* zenei- és szavalóesteket is rendezett, melyek bevételét a helyi és a környékbeli nőegyletek javára ajánlotta föl.²³¹

Csupán megemlítjük a regionális jelentőségű, és igen hullámzó szinten működő aradi közművelődési egyesületet, mely felerészben az akkori ortodox püspök kezdeményezéséből született (1863), majd a hetvenes évek hűtlen vagyonkezelése elriasztotta a tagságot, s a letargiából csak 1907 után tudott végleg föléledni. Ugyancsak váltakozó intenzitással működött a hasonló máramarosi egyesület (1863).²³²

A helyi olvasóköri („kaszinók”) rendszeres találkozási és művelődési lehetőséget biztosítottak tagjaiknak. Az elsőt még

1835-ben alapították Brassóban a görög grémiumból kiválni kívánó román kereskedők a következő, általuk megfogalmazott céllal: „nemes társalgásra, ártatlan és a kulturális életben szükséges időtöltésre”.⁵³³ Később például Visarion Roman sürgette, hogy a falvakban is szervezni kell legalább „olvasás-hallgató egyesületeket”, hiszen a nép általában nem tud olvasni, ám mindenhol akad legalább egy jártasabb ember, aki hajlandó fölolvadni a többieknek, leginkább maga a pap, a tanító vagy a jegyző. Minden falusi áldozza föl egy féldeci árát, s így elő lehet fizetni egy-két lapot, megvásárolni néhány broszúrát.²³⁴ A nyolcvanas évektől azután számuk egyre szaporodott, 1907-ben 33 nyilvántartott olvasókör működött Erdélyben és az alföldi részeken.²³⁵ Azt, hogy nehezen találták meg a maguk magasabb hivatását, szerepüket a nemzeti művelődésben, jelzi a *Familia* éles hangú szerkesztői kommentárja: „Mi egy olvasókör célja? Az, hogy az irodalom támogatásának és a társadalmi élet vezetésének fókusza legyen. Ám hány román kaszinó felel meg ennek a hivatásnak? Alig kettő-három. A többiek elfeledkeztek jelentőségükről. Könyveket nem vásárolnak, rendszertelenül fizetik elő a román lapokat, a társadalmi életben pedig semmiféle szerepet nem játszanak. Nincs ez jól így! Itt az idő, hogy immár olvasóköreink is életjelt adjanak, hogy törekedjenek azon célok megvalósítására, melyekért létrehozták őket.” A szerkesztő kiábrándultsága másfél évtized múlva a régi volt: húsz-harminc évvel azelőtt – úgymond – mindenki azt hitte, hogy az olvasóegyletek a kultúra terjesztésének eszközei, a román lapok lelkes előfizetői, a könyvek vásárlói lesznek. Ám éppen ellenkezőleg történt: az urak az egyletre hivatkozva siettek lemondani az otthoni előfizetést, ám az egyesület sem fizet elő, vagy örökös hátralékban van.²³⁶ Vulcan később is több szarkasztikus fiktív levélben „rántotta le a leplet” az olvasóegyletekben folyó tevékenységről. 1897-ben az egyik arról számolt be, hogy a már ismert Cucuteni intelligenciájának férfitagjai, látván, hogy a társasági hölgyek csak a bálokon csillognak, viszont nem ismerik a román irodalmat, elhatározták, hogy olvasóegyletet alapítanak a nemzeti

irodalom támogatására. Az alapítóülés bankettjén számos pohárköszöntő hangzott el a nemzeti kultúra tiszteletére, ám amikor másnap a lelkes segédjegyző elkezdte járni a társaság tagjait a tagdíjbefizetési ívvel, hirtelen mindenkinek halaszthatatlan teendője vagy átmeneti pénzhiánya támadt. Mivel egy fillér sem folyt be, a Bizottság körlevelet intézett a román lapok szerkesztőihez, hogy szíveskedjenek ingyen küldeni az újságot; ugyanígy jártak el a jeles írók, költők irányában is. „Legyen ez példamutatás mások számára is!” – zárult a levél. Három évvel később egy másik levél hősnője arról számolt be, hogy egyszer, kíváncsiságból – könyvkölcsönzés örve alatt – elment az olvasókörebe. Könyvet ott nem talált, viszont minden asztalnál kártyacsata dült, senki elől nem hiányzott a bor és az ásványvíz. A hölgy szerint azelőtt a városkában sokan járatnak román lapokat, vásárolták a könyvújdonságokat, ez azóta – az egyesület könyvtárára hivatkozva – megszűnt. A könyvtáros azonban nem továbbítja a befolyt előfizetési díjakat, ezért a számok rendszertelenül jönnek, s például a *Familia* öhozzá is kávé- meg sörfoltosan kerül, vagy hiányosan, mert egy-két lapjából fidibuszt csinált valaki. Ám vannak „biztató jelek” a kulturális pezsdülést illetően: a Bizottság gyűjtést indított egy kuglipálya kialakítására, szezonalban pilsenit fognak csapolni. Egy ugyanezen szerzőségű későbbi írás „csattanós választ” adott a közönség közönyének a vádjára: az olvasóköre úgy határozott, hogy táviratban köszönt egy jeles író, új könyve megjelenésének alkalmából. Megvásárlására persze nem akadt pénz, ezért mindjárt meg is kérték, küldjön egy tiszteletpéldányt. Később másik fiktív levél tudatta egy településről az új bank alapítását: ömlött a pénz, emelni kellett a társasági tőkét. Ezen fölbuzdulva elhatározott, hogy újjáélesztik a tagdíjhátralékok miatt halódó olvasóköret – ám senki sem volt hajlandó fizetni. Itt is ugyanaz a megoldás született: hasonló körlevél a szerkesztőségeknek. „Mi teljesítettük kötelességünket azzal, hogy kiragadtuk a népet az uzsora karmaiból, mindent nem lehet egyszerre, szegények vagyunk” – mutatta be a bankalapítást mint önzetlen és súlyos áldozathozatalt a fiktív

levélíró.²³⁷ A fönti elszomorító kép persze nem a nemzeti szellem terén élenjáró településekre vonatkozott, hiszen Iosif Vulcan a bíráló apropójaként szolgáló szászvárosi olvasókört például igen nagyra értékelte: „Ahol vannak a közügyek iránt elkötelezett férfaink, ott látunk fejlődést. Ilyen előrelépés látható néhány éve Szászvároson is, mióta ott összefogott az új, műveltebb generációból néhány fiatalember, [...] az elmúlt években társasági összejöveteleket szervezett, melyek ott is elindították a társadalmi folyamatot a románok körében, végül pedig ugyancsak ez a csoport egy román olvasókört is alapított.” Maguk a helyiek itt ugyan nem voltak minden szempontból elégedettek, ám büszkén vallották, hogy kaszinójuk a városi és környékbeli intelligencia élénk találkahelye, s az itt szövődő kapcsolatok azután az élet más területein is együttműködést eredményeznek. Az olvasókörnek 1895-ben 44 tagja volt, igaz, sokan még nem léptek be azok közül, akiknek pedig illett volna; 13 román, 2 magyar és 1 német lap járt, és 400 kötetes könyvtárral rendelkeztek. A helyi sajtó egyéb tudósításai szerint szinte az egész román intelligenciát tömörítette (ezt kétkedéssel fogadjuk), s igen hasznos munkát végzett azzal, hogy kiépítette a kapcsolatot „a központ és a környék között a testvéri társadalmi és kulturális érdekeknek a társadalom összes tagja között történő előmozdítására”.²³⁸ Hunyad megyében Déván és Kudzsiron volt még olvasókör, Szeben megyében az „elvárható” három helyen, tehát Nagyszebenben, Szelistyén és Resináron, Krassó-Szörényben viszont 13, többségében falusi településen működött román kaszinó.

A közösségformálás szempontjából még jelentősebbek voltak a dalárdák, kórusok. A *Familia* egy 1868-as írása ismét mások példájával próbálta mozgásba lendíteni a román társadalmat: „amíg az idegeneknél minden városban, sőt a falvakban is, ha összejön négy-öt személy, mindjárt szabályos kvartettet alakítanak, zeneegyleteik pedig minden évben hangversenyt adnak, különböző városokból összejönnek, és díjakkal serkentik az éneklés fejlődését, addig mi, románok, még csak nem is álmodunk erről.”

Miért nincs olyan román kiadvány, mint a *Das singende Deutschland*, négyszólamú népdal-földolgozások, miért nem dolgoznak össze az arra hivatottak? „Miért nem alapítunk zeneegyleteket, legalább az intelligencia, mert ha mi magunk nem törődünk haladásunkkal, [...] akkor az idegenek annál inkább akadályoznak és kiszorítanak minket.” S hogy egyáltalán nem csak zenei belügről volt szó, bizonyítják a szerzőnek a kiszetői falusi kórust méltató szavai: iskolázottságuk, színvonaluk is jelzi, hogy a zene nemesíti a lelket, az erkölcsöket, és fölkelti a népben a jobb gazdálkodás és a tudományok iránti hajlamot.²³⁹

A megindult alapítások során – adott esetben – a városiak az alsóbb néposztályokból is vártak tagokat. A szászvárosi kórus „demokratizáló szerepét” emígy emelte ki a vendégkoncertjükéről szóló tudósítás: „Talán annak a szerencsés ötletnek a dicséretével kezdjem, melyet, mint hallottuk, Branga úr [tanító, a kórus karnagya] megvalósított, amikor Slaviansky típusú kórust szervezett a legegészségesebb osztályból, azaz a parasztokból? [...] Vagy biztosíthatom Önöket, hogy régóta nem volt ilyen kellemes estében, románabb időtöltésben részünk – ahol az intelligencia és a nép »gondolatban és érzésben egyesülvén« járta a testvéresülés óráját.”²⁴⁰ Emellett gombamódra szaporodtak – különösen a Bánságban, német mintára – a falusi kórusok. A frissen alapított felsőkastélyi (Temes vm.) kórus első hangversenyéről megjelent tudósítás szerint „Ismét láthattuk ezen az estén, micsoda tehetség rejlik népünkben, mennyire alkalmas a kultúrára, ha olyan derék vezetői vannak, mint az itteniek. [...] Ezt a hangversenyt nem híres művészek adták valamely fényes terem falai között, hanem falusiak, egy csoport román földműves. De a lelkek kevés koncerten indult meg jobban, érzett elragadtatottságot, mint most.” S mint ebben a helyzetben szinte mindig, a tudósító mindjárt el akarta könyvelni nemzete tekintélynövekedését: „Látván a hatást, bizonyos büszkeséggel néztem körül, a nem-románokra pillantva, akik szintén itt akartak lenni – ők is láthatták, mire képes a román nép!” Valóban az intelligencia és a nép közös műve volt, hiszen

egy végzett teológus tanította be a darabokat, s a jegyző és a bíró fontos szerepet játszott az alapításban.²⁴¹ E kórusok tudatformáló hatása jelent meg Vulcan 1887-es bánsági útijegyzetében; a Színházi Alap-szerzési Társulat oravicai közgyűlése után – amely maga is igen sikeres kórustalálkozóra adott alkalmat – végigjárta a környező falvakat. Útközben kocsisa elhárította Vulcan udvarias dicséretét: tudja, hogy nem énekeltek szépen; mintha csak vendégségbe mentek volna, túl sok pálinkát ittak, a basszus alaposan elrontotta (hangsúlyozva, hogy ő tenor). Falujuk előtt a lovak közé csapott, merthogy neki sietnie kell próbára, miközben egy szembejövő köszönését csak félvállról fogadta. Vulcan kérdésére – talán haragban vannak? – nemleges választ adott, de ugyan miért köszönjön annak a „parasztnak”? A firtató kérdésre, hogy ő akkor micsoda, önérzetes választ adott: „én kórustag vagyok!”²⁴² A karéneklés hivatását elméletileg is kifejtette egy előadó 1901-ben a nagyváradi protopresbitérium papjainak és tanítóinak a konferenciáján: akik nem járnak iskolába, már kimaradtak, azokra kizárólag a kóruson keresztül lehet hatni, hogy erkölcsös-vallásos emberré, jó állampolgárré és „nacionalistákká” váljanak. A zene nemesíti a szívet-lelket, s a klasszikus művek nemesítik az ízlést. A kórus a legjobb eszköz arra, hogy a népet közel hozzuk az egyházhoz, tehát, ha lehet négy-, de legalább kétszólamú kórust kell szervezni minden faluban. Az előadó ezután részletesen tárgyalta a karnagy – a tanító – szükséges tulajdonságait: játsszon egy hangszeren, de ami nem kevésbé fontos: ne bizalmaskodjon a tagokkal, a próba szünetében ne gyűjtson rá, mert ezzel rossz példát mutat, hanem tartsa együtt őket, és beszéljen nekik a gazdálkodás modernizálásáról, a luxus, a rossz szokások romboló hatásáról, az iskola- és templomlátogatás jelentőségéről. Ha a kórusal sikerült a népet becsalogatni a templomba, a pap is beszélhet nekik a szószékről az egyház és az iskola jelentőségéről és a kórus céljairól. Tágítsák a kört: a tanító tanítson be világi, nemzeti dalokat is, rendezzenek nyilvános hangversenyeket, mégpedig az iskolában, alkoholfogyasztás nélkül. A jól működő kórus

képes lesz erősíteni a nép nemzettudatát, az „lelkessedni fog, hallva a maga édes dojnáit, bátorságra lel a hősi énekektől, s így idővel atyái és ősatyái nyelvének és szokásainak lángoló védelemzőjévé válik”. Ezért kárhóztatható, hogy a legtöbb tanító a hatóságoktól való félelmében nem mer nemzeti dalokat tanítani.²⁴³

1907-ben 113 bejegyzett román dal- és zenei egyesület működött az országban, a falusiak közül a legismertebb, modellnek tekintett a kiszetői (Temes vm.) volt, mely 1882-ben ünnepelte huszonöt éves jubileumát – tizenegy környékbeli kórus jött el tisztelgésre, háromszáz énekes, s összesen háromezer vendég emelte az esemény fényét, Aradtól Brassóig több város intelligenciája is képviseltette magát. Este színházi előadás volt (egy Alecsandri-darab), majd bál zárta a rangos társadalmi eseményt.²⁴⁴ A kórus a románság körében „országos” hírnevet vívott ki magának, vendégszerepléseket is vállalt, s 1892-es erdélyi körútja a szelistyeieket kórusuk újraélesztésére ösztönözte.²⁴⁵ A legmagasabb szakmai színvonalat a Gheorghe Dima által irányított nagyszebeni zenei egyesület képviselte. 1895-ben nem kisebb helyen, mint a bukaresti Ateneulban adtak koncertet, melyről a *Timpul* irigykedéssel vegyes csodálattal nyilatkozott, rámutatva az erdélyi és regáti szellem közötti különbségre. A tudósító a nagyszebeni kórus példájával látta bizonyítottan, hogy csak elhatározás kérdése, és leküzdhető az az általános román előítélet, miszerint bolond az a férfi, aki nyilvánosan énekel. Holott „milyen erkölcsnemesítő és hazafias tett volna bevezetni a kóruséneklést városban és falun”. Ám erre Romániában semmi esély nincs: „Hogyan lehet az, hogy míg Nagyszebenben, egy 25.000 lakosú városban egy ilyen kitűnő kórust alapítottak, a 35.000 lakosú Brassóban kiváló, állandó zenekar működik, melyet a városi hatóság tart fenn, addig itt, a román királyság fővárosában, Bukarestben, ahol több, mint 200.000 ember él, konzervatórium működik, segélyezett színház, még azt sem tudtuk elérni, hogy legyen egy állandó zenekarunk? Egy ilyen hangverseny, mint a nagyszebeni zeneegyesületé, nálunk lehetetlen volna.”²⁴⁶

A kortársak persze a problémákat, fogyatékoságokat sem titkolták el: a rescabányai román dalárda megalakulásáról szóló tudósítás fölpanaszolta, hogy kevés a román kórusmű. A románok hátramaradottságát azzal magyarázta, hogy a templomban nincsen orgona, márpedig ahol az is van, ott magasabb a zenei kultúra, sok nagy művész, zeneszerző támad, mert a legutolsó falusi tanító is orgonista, tehát képezheti tanítványait. Vulcant ugyan örömmel töltötte el az említett oravicai kórustalálkozó, ám rossz érzéssel tapasztalta, hogy nincsen eredeti román repertoár, a kórusok általában idegen darabokat adtak elő. Márpedig ezek a négyszólamú művek igen nehezek, magasabb zenei műveltséget igényelnének. A kevés román darab viszont szintén túl artisztikus, bonyolult; itt dojnákra, hórákra, indulókra volna szükség. Senki nem vár el ezektől az emberektől magas zenei produkciót.²⁴⁷ Az idegen – főként német – repertoár a tudósítások állandóan visszatérő problémája volt. A szászsebesi paraszti kórus egy hangversenyénél a *Telegraful Român* rákérdezett, hogy miért nem harmonizált román népdalokat énekeltek, miért adnak elő ezek a népi kórusok mindig Humpel-, Attenhofer-, Mendelssohn-, Bönicke-darabokat és mások műveit, melyeket ezek a parasztok nem tudnak jól és átérzéssel előadni. Nincsenek román földolgozások? Keresni kell! A repertoár mellett nem kisebb gond volt, főleg a Bánságban, hogy a karnagy nem román volt, hanem általában német, márpedig – mint számos olvasói levél rámutatott – az idegeneknek fogalmuk sincs a román nyelvről, irodalomról, tehát ebben az esetben nem lehetnek jó karvezetők. A szerkesztő azt ajánlotta a három érintett kórusnak, hogy keressenek egy nyugdíjas tanítót vagy állás nélküli teológust, adjanak össze évi 8-900 Ft fizetést, és biztosan lesz jelentkező.²⁴⁸

Az alsóbb társadalmi rétegek szakmai, de inkább kulturális önművelését célozták az iparosok, ill. a segédek egyesületei. Idézett cikkében Visarion Roman a falusiak nagy szerencsétlenségének nevezte, hogy nem folytatnak melléktevékenységet, s így egy rossz termék, állatvész koldusbotra juttatja őket, vagy bűnözésre adják

a fejüket. Példaként az olasz, a tiroli, a stájer és a cseh parasztság buzgó háziipari tevékenységét hozta föl – a megalapítandó iparosegyletek segíthetnének a román parasztnak, hogy ő is megtanulhassa ezeket a mesterségeket.²⁴⁹ A következő évtizedekben valóban alakult néhány ilyen szervezet; helyiségekben a szakmai tapasztalatok kicserélése mellett időről időre szavalóeste- ket, hangversenyeket és színelőadásokat is rendeztek, mivel kiemelt célként fogalmazták meg a tagok művelődési igényeinek kielégítését. Egy-egy sikeres alapítás nagyban növelte a tagok önbecsülését, társadalmi súlyát, hiszen az intelligencia partnereivé váltak, bekerültek a nemzeti intézményrendszerbe. Különösen jól működött a brassói iparosegylet, melyet példaként állítottak a többi elé – 1894-ben 79 fiatal helyezett el tanoncnak, s 55 végzett²⁵⁰ –, valamint a szelistyei és a resinári, melyek egyformán fejlesztették tagjaik mesterségbeli és kulturális ismereteit,²⁵¹ a nagyszebeni segédegylet vagy a szászvárosi. Ez utóbbi megalapításáról a helyi lap áradozva tudósított: „Ügyszólván az arcukon lehetett olvasni a forró vágyat, hogy ők is büszkélkedhessenek egy saját egyesülettel, hogy ott senkitől sem zavartatva mindnyájan összegyűlhessenek, és különböző, számukra hasznos dolgokról tanácskozhassanak édes anyanyelvükön, és időről időre különböző nyilvános produkciókkal álljanak elő, elnyervén a közönség dicséretét és bátorítását.” Az egyik értelmiségi szónok „népies hangvételű beszédében” fölhívta a figyelmet, hogy csak összefogva, egymást tanítva „mondhatjuk büszkén mi is, hogy méltók vagyunk az iparos névre, akik egy nemzet középosztályát alkotják. Az a nép ugyanis, amelynek középosztálya nem alakult ki megfelelően, vagy nincs tudatában hivatásának, az sohasem fog fölemelkedni arra a szintre, amelyet elérték más, civilizált népek, melyek erős, független középosztállyal rendelkeznek.” Több, mint hetven fő iratkozott föl egyszerre; az alakuló ülést követő baráti beszélgetésen egyes tagok is szólásra emelkedtek, kifejezve örömuiket afölött, hogy végre ők is elfoglalhatják méltó helyüket a társadalmi életben.²⁵² Az egylet – a Belügyminisztérium ellenállása miatt – végül is csak

a Szászvárosi Gazdasági Egyesület ipari szekciójaként működhetett, ám önálló érdekképviseléssel, székhellyel, kulturális rendezvényekkel. Három helyiségből álló székházzal rendelkezett, kezdeti aktivitását jelzi, hogy 11 év alatt 51 előadást tartott. 1908-ban két színházi előadást, két irodalmi összejövetelet, egy újévi zenei-irodalmi estet, egy vetítéses ismeretterjesztő előadást, több kirándulást és futballmeccset rendezett. Könyvtárában mintegy 230, többségében klasszikus irodalmi mű volt megtalálható, s zongorájuk is volt.²⁵³ Megjegyezzük, hogy 1920-ban a földművelő lakosság is követte az iparosok példáját, megalapítván a Gazdák Klubját.²⁵⁴

Végezetül a román nőegyletekről ejtsünk pár szót, hiszen az intelligencia hölgytagjai a maguk frontján szintén hozzá kívántak járulni a férfiak törekvéseihez. Az első jótékonyági nőegylet Brassóban alakult 1850-ben, a szabadságharc során árván maradt leányok támogatására. Mintájára a következő évtizedekben sok helyen alakult hasonló egyesület, 1908-ban huszonöt településen működtek, vallásilag kevert vidéken rendszerint felekezeti alapon.²⁵⁵ Azt, hogy a jótékonyági egyletek micsoda megkülönböztetett figyelmet élveztek a korban, jól szemléltetik Visarion Roman korai szavai: a nyomornak annyi a forrása, hogy az egyén keveset tehet, azt csak közös erővel lehet leküzdeni. „És éppen abban rejlik a 19. század filantrópiájának legfényesebb oldala, hogy [...] társaságokat és egyesületeket alapít a szerencsétlen embertársak boldogítására, a nyomor fölszámolására és így a közjó megvalósítására.” Roman annyiban elégedetlen volt velük, amennyiben csak a nagyvárosokban jönnek létre, pedig könnyű lenne őket a falvakban is megszervezni, hogy a „falusi kunyhók nyomorult lakói” is megszabadíthatók legyenek a szegénységtől. Ám alapelv, hogy megalapításuk nem kerülhet pénzbe, legalábbis nem jelenthet komoly terhet a parasztnak.²⁵⁶

A nőegyletek célja általában a leánynevelés, különböző iskolák, internátusok, menzák fenntartása illetve segélyezése, szegény diákok fölruházása, ajándékozása, ritkábban templom- és temető-szépítés volt. A brassói mellett, amely fönntartotta az elemi

leányiskolát és internátusát, később egy ismétlődő leányiskolát is, különösen aktív volt a nagyszebeni (1885), amely szintén elemi leányiskolát és egy mintaszerű háztartási és háziipari iskolát tartott fenn. Az 1907-es közgyűlésen az elnöknő emígy méltatta a leányiskola jelentőségét, a nőnevelés terén megtett utat: „Nem tudtam visszafojtani az öröm könnyeit, amikor összevettem 1880-as kulturális állapotunkat a jelennel. Akkor teljes pusztaság volt a román nő nemzeti művelődése, egyetlen iskolánk sem volt. Hála lelkes közönségünknek, amely oly melegen fölkarolta az Egyesület megalapítását, ma Nagyszebenben saját iskolánk mellett még három másik működik, melyek országunk minden osztályának román nőtagjaira egyformán árasztják jótékony sugarikat.”²⁵⁷ A háziipari iskola keretében 1906-ban szövőműhelyt állított föl fizetett vezetővel, aki a növendékeket a hagyományos népi szőttesek készítésére oktatta. Nemcsak jövedelemforrást akartak biztosítani a végzettek számára, hanem megőrizni és terjeszteni azt az öltözködési kultúrát, melyet már egyes „élenjáró községekben” is kezdett kiszorítani a bolti konfekcióviselet: „Az intelligencia minden tagjának szent kötelessége, hogy letérítse a népet erről a veszélyes útról. A papok és a tanítók, akik a legközelebbi kapcsolatban állnak a néppel, tanácsaikkal nagyban befolyásolhatják, feleségüknek pedig jó példával kell előljárniuk, elkerülvén öltözködésükben mindenféle idegen varrást, szövést vagy színt.” A szorgalmas munkától pedig – mint a népviselet kapcsán idéztük – általában is a nemzettudat erősödését várták. A beindult műhely alig győzte a sok megrendelést.²⁵⁸ A szegénysorsú leányok és özvegyek támogatása mellett szintén a népi textilipar támogatására jött létre a Hunyad megyei Román Nők Egyesülete (1886), melynek ez irányú tevékenységét szintén tárgyaltuk a népviselet kérdéseivel. A szászvárosi lap elégedettséggel vegyes nehezteléssel figyelmeztetett rá, hogy egyes más nemzetbeliek pénzért vesznek román szőtteseket, s ezeket saját asszonyuk munkájaként adják elő, ezért fontos intézményes kereskedelmük megszervezendő az ilyen egyesületek alapítása.²⁵⁹ Más egyesületek, mint például a

szilágysági, szintén a leánynevelést és a háziipar bátorítását tűzték ki célul.²⁶⁰ Ismételten leszögeznénk, hogy – bár a hatvanas évek végétől a sajtóban sokat írtak a női emancipáció kérdéséről –, ezeknek a román egyesületeknek semmi közük a nyugaton harcba induló szüfrazsett-mozgalomhoz. Az egyesületek alapításánál ott bábkodtak a férfiak is, a vezetők pedig általában helyi közéleti személyiségek feleségeként élveztek tekintélyt. A Hunyad megyei egyesület lelke például Aurel Vlad felesége volt, akinek önálló kiállítását jellemzi, hogy rövid börtönbüntetésben is része volt, mivel egy iskolai látogatáson a magyar nyelv terjesztése ellen nyilatkozott.²⁶¹